

Stane JUŽNIČ*

IZVIRNI
ZNAŠTVENI
ČLANEK

ANTROPOLOGIJA HUMORJA¹

"Še n'kol' se nismo tol'k smejal',
k' je bajta pogorela,
ščurki so okrog tacal',
pa ritke vkup' tiščal'."
/Zelo pevna slovenska narodna/

Povzetek. *Autor v članku predstavlja, opredeljuje in sistematizira temeljne pojme antropologije humorja. Razpravo začene s pojmom hec in nadaljuje z vici, humorjem in šegavostjo. Posebej se ustavi ob karikaturi. Nato predstavi tipologijo humorja, ki ga razvrsti od agresivnega pa vse do zdravega humorja. V osrednjem delu članka autor analizira povezavo humorja s karakterjem, temperamentom in posebno držo človeka. Na koncu navaja nekaj literarnih zvrsti, ki odražajo humorno držo.*

Ključni pojmi: *heci, vici, humor, šala*

545

Heci so smešni, pri tem neresni in poleg vsega še zabavni dogodki, ki se niso res zgodili oziroma izvajanja o njih in njihovih akterjih, povzročiteljih ali pa izmišljevalcih. Tako torej rečemo šalam, šegavosti, celo potegavščinam in morda včasih določeni vrsti zajedljivosti, da ne rečemo zafrkljivosti, šegavemu draženju in celo norčevanju.² Hecnost prav gotovo vežemo za posebno človekovo držo, stališče do navidezno ali dejansko resnih stvari in zadev. Skratka gre za sprevrčanje resnega v neresno.

Naj takoj navedemo nekatere vidike hecnega:

- Zadeva razpoloženje in stanje duha. Zato naj bi bili, kot se reče, duhoviti, domiselni in šaljivi obenem. Morda je za tako naravnost najbolj primeren izraz šegavost. To pa naj bi bil tudi dobrodušno zafrkljiv odnos do samega sebe, do drugih ljudi in do dogajanj, v katerih sodelujejo.

- Je sposobnost, da neprijetne stvari, dogodke ali zadeve, celo nevšečnosti in nezgode prevedemo ali sprevrčemo v vedrino in dobro razpoloženje. Bolj na jugu bi rekli: "Udri brigu na veselje!"

- Je domislica, s katero se na zabaven način pove, kar bi sicer ne bilo v enostavni pripovedi zaznavno, bilo bi morda celo plehko, banalno ali obrabljeno, pre-

* Dr. Stane Južnič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede

¹ Članek je odlomek iz obširnejše razprave o antropologiji humorja.

² Prav pomenski odtonek k draženju nam daje možnost, da "hec" neopazno povežemo z nemškim izrazom *Hetze*.

večkrat preleto. Tako nastanejo nove izraznosti, slikovite in drugače doživete in videne stvarnosti.

- Kot drža pa je to pripravljenost na resno neresnost, na zabavnost, v kateri je kar se da veliko zabavljivosti. To bi naj povzročalo dobro voljo, sililo k smehu in smejanju ali pa vsaj nasmešku. Šala je možna zaradi šale same in izhaja iz vedrega razpoloženja. To naj bi tudi povzročala.

Zelo pogosto hecom in šalam rečemo *vic*.³ To naj bi bil sinonim za dovtip. Kdor "je za vice" pa je šaljivec in morda mu pritiče nekaj neresnosti. Če vprašamo "V čem je vic?" je to isto, kot bi poizvedovali po smislu ali pomenu, celo po namenu kakega početja.

Vsemu temu smemo reči tudi *humor*⁴, vendar pa bomo morali sovpadanje pojma za vlogo in hkrati za naklonjenost šaljivosti in hecom posebej izpostaviti. Humor je namreč dobil veliko pomenov, stranskih in glavnih. Ni zaman češki pisatelj Karel Čapek (živel med leti 1890 in 1938) rekel, da je "humor najdemokratičnejši z lidskych zwyku." Je pa humor seveda le eden od sinonimov za šegavost.

Posebej bi še kazalo omeniti "proizvajalce hecov in hecnosti". Kolofoktar⁵ je eno med poimenovanji. Imamo pa tudi izraz Pavliha. S Pavliho označujemo burkasto osebnost v kakem gledališču, navadno lutkovnem. Rečemo pa tako vsakemu hudomušnežu, akoprav ima naslov tudi slabševalni pomen neresnega človeka. Tako rekoč nekaj podobnega kot "dvorski norček". Žal pomeni "imeti koga za Pavliho" isto kot "imeti ga za norca".

Spet nekaj drugega so Butalci. Seveda so hecni. Je pa vprašanje, ali so bolj neumni ali bolj duhoviti. Z omembo Butalcev se zastavlja vprašanje razmejitve med hecnostjo in norostjo. Obstaja in ne obstaja. Tako so si "bolniki" psihiatrične bolnice Borda v bližini argentinskega Buenos Airesa izmislili posebno radijsko postajo. Na njej se neprestano šalijo. Dali so ji ime La Colifata (kar nam pomaga razvozlati izvor našega kolofoktarja iz romanske podstave). Ta norčevska postaja si je pridobila sloves najbolj zabavnega radijskega oddajanja v Amerikah.

Naslíkanim šalam in upodobljenemu humorju pa rečemo *karikatura*⁶. To naj bi bila risba, ki do nespoznavnosti zmaliči kako osebo ali dogajanje s preobloženostjo z določenimi značilnostmi, ki jih hoče smešiti. Določene, naj

³ Naj nas ne bo sram, ker smo pojem dobili iz nem. Witz, ker je le-ta iz indoevropskega korena Weid-, ki beleži tdejo videnja. Sanskrit je imel besedo veda (vem), lahko bi rekli "vidiki", kar pa ni daleč od "vedenja". V grščini je nastala velepomembna beseda idein, videti, je pa iz nje nastal pojem za "idejo". V latinščini je glagol video, vidi, visum. Nemški in posebno gotski ekvivalent je wiran, kar je v moderni nemščini wissen. In iz tega glagola je Witz v pomenu duhovitost. Naša glagola videti in vedeti sta se kar lepo razvila pojmovno.

⁴ Kaže se spomiti, da ima beseda humor svoj izvor v indoevropskem korenu -ug, ki je izhajal iz ideje vlažnosti in mokrote. V (stari) grščini je iz tega pridevnika hygros, s katerim se označuje nekaj mokrega ali celo vodenost. V latinščini pa imamo glagol (h)umeo in z njim beleženo dejanje ali postopanje, ki vlažnost povzroča, ki vodi v namočenost. Tako je humor, oris, m, pač mokrota in celo tekočina.

⁵ Slovenske novice so v letu 1993 izdale Kolofoktar kot zbirko šal. Knjigo je napisalo, kot piše v podnaslovu, kar 1.482 Slovencev. In prav ta kolofoktar je dokazal, da imamo Slovenci smisel za humor. Slovenske novice še naprej "vodijo" svoj kolofoktar.

⁶ "Itali caricatura" za spako je pojem, ki je nastal iz caricare, natovoriti, napriti in preobložiti.

tako rečemo, naravne značilnosti so popačene ali pa pretirano poudarjene. Izma-
liččenost pa naj bi pokazala smešno plat z učinkom, ki je lahko celo absurden.
Mora pa karikatura paziti, da ni izgubljena podobnost in prepoznavnost.
Popačenost resnične podobe gre v smeri poudarjanja kakih značilnih potez
obrazu ali kakega drugega dela telesa z namenom osmešiti ali prikazati smešnost
kake poze, drže, zlasti nastopašva.

Obstaja pa tudi pojem "karikirati", kar pomeni, da je tudi z besedami in ne le s
sliko možno poudariti določene lastnosti, da bi se jim smejali.

Karikatura je bila znana že v antiki. Posebno učinkovito pa so to zvrst
smešenja gojili v 19. stoletju. Postali so znani tudi tako imenovani kolaži.⁷ Honore
Daumier (1808-1879) je bil popularizator moderne politične karikature. Ni izgini-
la vse do današnjega časa. Politiki se izpostavljajo kot pogosta tarča karikiranja.
Tudi pri nas Slovencih ne manjka mojstrov take karikature.⁸

Zaigranih šal so večši *klovni*. Sprva so to bile šaljive osebe na (gledališkem)
odru. Potem pa so tako rekli šaljivcem, burkačem in tistim nastopajočim (pogosto
kot del programa kakega cirkusa), ki naj bi zabavali občinstvo s smešnimi geji ali
kagi⁹, to pa so duhovite igre telesa, uporaba nenavadnih pripomočkov in
izmišljanje situacijskih dovtipov. Klovni praviloma nastopa z močno namazanim
obrazom, tudi s tem poudarja svoje burke in se na poseben način identificira.

Niso pa klovni le za v cirkus. Imajo mnoge možne "prostore" dejstvovanja.
Med njimi tako široke, kot jih je kar dobro zakoličil Coluche, s pravim imenom
Michael Colucci (1944-1986). Tako zelo si je znal izmišljati najbolj nenavadne
gege, da je kandidiral za predsednika Republike (seveda francoske). Žal ni bil
izvoljen (bilo je pozimi leta 1981). Prav v politiki bi bilo tovrstno šaljenje lahko
zdravilno. Seveda niso vsi tisti, ki klovnovsko nastopajo in imajo pri tem resne
obrazu, tudi dejansko zabavni in duhoviti. Vsaj pri nas na Slovenskem bi smeli
reči, da je tako.

Prav posebne vrste proizvajalci hecov, šal in humorja so bili (in ponekod so
še) *dvorski norčki*. Dvorski norček, kot pritaknjenecek kakemu dvoru, ni sodil med
navadne dvorjane. Izhodišče njegove norčavosti je bilo v tem, da je smel pre-
vladujočim lažem in zlaganostim navkljub govoriti resnico. Tako resnico seveda,
ki je bila odeta v šalo. Tisti, ki so se krasili z atributi resnosti in pametnosti, torej
niso smeli ali zmogli govoriti resnice. Resnica se privzdignjenim ljudem, zlasti
oblasti, skorajda ne prilega. Norčkova resnica ni bila sprejemana, razen kot šala.
Dejstvo, da je sploh govoril resnico, je bilo samo po sebi noro. Če že morda ni bil
nor, pa je bil vsaj prismuknjen. Prismuknjenim pa je dovoljeno čudaštvo, vse dok-
ler ga ne presežejo do te mere, da morajo biti odstranjeni v zbirališče namenjeno
poklicno priznanim norcem. Neumneži seveda niso vključeni. Če bi namreč vse
neumne proglasili za nore, bi se določene ustanove razpočile.

Bivanje med uradno pametnimi je dvorskemu norčku omogočalo, naj tako
rečemo, tolerančni prag, ki se je nahajal med resnostjo in šegavostjo. To pa počne-

⁷ Kolaž (iz f. collage, lepljenje, lepljenka) je iz različnih materialov sestavljena podoba.

⁸ Angl. clown, kar naj bi se izgovarjalo klaun, pomeni neolikaneček, teleban in že omenjeni Pavliha, kot
bi rekli po slovensko.

⁹ Angl. gag, zatik, potem še: trenutna domisljica, improvizacija v zabavanju.

jo vsi pravi šaljivci. John Milton (1608-1674), avtor slovečega Izgubljenega raja (Paradise Lost), je povedal: "Better a witty fool, than a foolish wit", kar pomeni, da je boljši duhovit norec kot pa neumen dovtip. "Witty fool" namreč utegne zmešati štrene domnevno resnim in zato je čisto na mestu, če tolerirajo "neumnega prebrisanca ali dovtipneža".

Humor je torej sposobnost za šaljiv in nekolikanj nagajiv pogled na svet, njegove zadeve in njegove ljudi. Sposobnost duhovitega sporočanja pa ima svoje razčlenjenosti. Z drugimi besedami povedano, obstajajo heci zelo različne vrste. Takole bi jih našteali (po abecednem redu):

- Agresivni ali napadalni humor. Ta je sicer šaljiv, je pa tudi žaljiv. S takim humorjem smešimo tako ljudi kot dogodke. S to vrsto humorja bi lahko vezali invektivno, kar je žaljiva beseda in je žaljiv zapis. Je napad ali celo insult, kot huda razžalitev, kot grobo zasmehovanje. Še posebej ima pridih karakterja tistega, ki tak humor proizvaja, ko se napadeni ne more ali ne zna braniti. To je humor, ki ga na primer uporabljajo brezprizivni oblastniki ali mučitelji. Vsekakor tisti, ki si "sposojajo" šibkejše za nekakšno zabavo. V zapisani obliki je to lahko pamflet kot sramotilni spis. Lahko je surov in ne upošteva vselej dejstev in nima vseh dokazov. Tako se lahko humorno lotevajo ljudje eden drugega tudi, vzemimo, v pisnih bralcev.

- Analni humor. Proizvajalci takega humorja skušajo duhovičiti okoli človekovih telesnih odprtih, zlasti tistih, namenjenih izločanju. V spodobni družbi naj bi ne imel privržencev; v takih družbah se pač o sekrecijah ne govori in odprtine zanje naj bi ne bile omenjane. Pa vendar je tak humor dražljiv in prav zaradi neprimernosti kar pogosto vabljev. Seveda je ubesedovanje možno z vulgarnimi ali pa z relativno spodobnimi izrazi (slednji so skoraj vedno medicinskega izvora, so pa tudi lahko lubkovalni izrazi, kar blaži možn vulgarnost.

- Blasfemičen humor¹⁰. V takem humorju je vselej nekaj bogokletnih primesi. Lahko humorno obravnava stvari in osebe, dogodke in pojave, ki so nekaterim ljudem versko nedotakljivi. Blasfemičen pa je lahko šaljivec tudi z razžalitvijo kakega veličanstva, osebnosti, ki naj bi bila nedotakljiva, vzvišena, z oblastjo zavarovana. Blasfemija je lahko usmerjena tudi na ideološko zatrjene in sistemsko varovane "resnice". Nemalo humorja zoper kako domovino ali očetnjava, zoper nosilce visokih funkcij in podobno se lahko kaže kot blasfemičen humor. V nedemokratično razpoloženi družbi ni veliko prostora za blasfemijo; v demokratični pa kar naj bi kar nihče ne bil nedotakljiv. Pač pa je možno zavarovati celo z zakonom vsakogar, ki bi bil grobo žaljen, klevetan, zmerjan.

- Humor je lahko tudi brezsmislen. Nagnjen je h kakim cingl-canglastim izvajanjem. Pogosto zna preiti v iracionalnost, nerazumljivost in celo nerazumnost. Šala je lahko v tem, da je nihče ne razume, je lahko, kot se reče, nadrealistična. Nadrealistične šale so torej "pokanje vicev" iz tistega, kar ni realno in s tem ne more biti povsem dejansko in resnično. Nekatere take šale prej nerrvirajo kot zabavajo.

¹⁰ Iz gr. *blasphemis*, psovanje, klevetanje, zmerjanje.

- Ciničen humor¹¹. S takim humorjem označujemo humor, ki je hkrati posmehljiv in v posmehljivosti žaljiv. Najboljši v tej zvrsti je tisti, ki ga prizadeti kar dobro razumejo. Vsekakor je tak humor brezobziren, nesramen in pri tem brutalen. Lahko pa močno prizadene.

- Črni humor. Tako rečemo tistim šalam, ki se norčujejo iz lastne ali sosedove, domače ali tuje, zasebne ali splošno človeške tragike, nesreče. To je torej humorno gledanje na usodo. Posebej bi določeni zvrsti takega humorja rekli "Gavgen humor". Gavge pa so našim prednikom bile vislice. Včasih so zapeli: "Pa so gavge škripale, pa ga je hudič vzel", kar pomeni, da je res žalostno smrt storil. Šaliti se z gavgami je črni humor. Ima pa črni humor kot pogled na svet lahko celo nekaj pozitivnega v sebi. Zdravilno je namreč včasih se tudi iz nesreče in kake nezgode ponorčevati. Tako se življenjske tegobe laže prenašajo.

- Grenak ali trpek humor. Morda bi kot epitet lahko uporabili še kak drug in drugačen pridevnik, s katerim označujemo manj prijeten okus. Vsekakor je tak humor prej kisel kot sladek. Vzbuja neprijetne občutke, še zlasti ko gre za spominjanje na kako razočaranje. Taka je šala na račun pričakovanj, ki se niso uresničila. Morda tak humor lahko postane tipično slovenski.

- Groteskni humor.¹² Gre za humor, ki je čudaški, nenavaden, močno smešen na svoj način. V njem pa so grozljive vsebine. Tako se na grozljivo smešen način prikazujejo nenavadnosti v navadnih življenjskih situacijah.

- Izzivalni humor. Pod tako zvrst bi šteli pretiravanje v šegavosti. Pri tem naj bi zaradi posebne izpostavljenosti prišlo do odziva. S šalo potemtakem želimo izzvati. Seveda je lahko odziv tak, da presega izziv. Včasih to dokazuje, da izzvani "šale ne pozna". In udari nazaj precej nešaljivo.

- Konceptualni humor. Tako bi rekli šegavosti, ki je dvignjena na intelektualno raven. V svojem jedru ima povsem določeno zamisel, načrt in seveda smoter in namen. Žal je tak humor mnogim nedostopen.

- Naraven humor. Šaljive ali nekako vnaprej določene situacije, ki so v bistvu smešne, same po sebi proizvajajo smešenje. S formuliranjem takega humorja se praviloma ni treba preveč truditi, osebe ali dogodki so v mnogih življenjskih situacijah smešni. Na to smešnost je treba včasih le opozoriti, če ni povsem in vsakomur razvidna.

- Obešenjaški humor. O takem smo že delno govorili pod naslovom "črni humor". Bi pa Francozi takemu humorju rekli "macabre"; s takim šaljenjem se pač izraža ironija¹³ in to tako, da se človek dejansko roga, norčuje, čeprav tega ne pove

¹¹ Cinič (iz gr. *kynos, kynos, pes*, iz tega pridevnik *kynikos, pasji*, kot so zasramovalno klicali zaradi domnevne surovosti učence Antistenove, posebno Diogena) je zavestno nesramen človek, zajedljiv posmehljivec, nekdo, ki ne pozna ne svetega ne nedotakljivega.

¹² Iz italj. *grottesca* oziroma fr. *grotesque*, kar izhaja iz *grotta*, kar je kaverna, jama, naravna ali umetna; taka je na primer podzemna jama s stalagmiti in stalaktiti. Vse to pa ima svoj koren v lat. *grupta, ae, f*, kar je v latinščini prišlo iz gr. *kriptē*, pridevnik *kriptos* pa pomeni zakopan, skriven. *Kripta* je grobnica, pa tudi "spodnja cerkev", ki se nahaja pod nekoliko dvignjenim korom. Čudna so pota etimologije: groteska je povezana z grobovi mučencev.

¹³ Ironija (iz gr. *eironeia*, kar je v latinščini *ironia, ae, f*, kot retorična figura, s katero govornik svoje misli izraža z besedami nasprotnega pomena in se pri tem pretvarja) je prikrit posmeh.

direktno. Zakriva se z besedami, ki jih je šele treba razvozlati v njihovi posmehljivosti.

- Obsceni humor¹⁴. Ko omenjamo obsceni humor se delno vračamo na tistega, ki smo ga že imenovali analnega. Pa ne zadeva le človekovega izločanja, kar se pogosto prevesi k področjem človekove spolnosti. Spolnost je prav gotovo za človeka izjemno pomembna dejavnost in vzbuja njegovo izjemno zanimanje. Zato se ne gre čuditi, da se iz nje delajo šale. Lahko so nadomestilo za pravo spolnost in tako sega v sfere pornografskega. Lahko pa so tudi vedro dopolnilo erotike. S tem smo rekli, da ni nujno vedno le opolzkek.

- Prenaglašen, prenapet in preglašen humor. Gre za šaljenje, ki presega nosilnost, vzdržnost posameznikov ali širšega poslušalstva. Prav gotovo stopnja "prenašanja" ni za vse ljudi enaka. Pri nekaterih se pretihotapijo v to stopnjo dejanski ali igrani razlogi. Človek namreč lahko zaigra tudi nejevoljo, zlasti če pričakuje, da bo s tem poudaril svojo moralno držo.

- Praktičen humor. Rekli bi, da ima tak humor več vidikov. Lahko je brez besed. Ustvari se pač situacija, ko je nekaj smešno. Skoraj bi rekli, da je tak humor lahko zelo prijeten. Lahko pa tudi ne. Ljudje pač različno reagirajo na "praktične šale". Te so lahko podkrepjene tudi s kako "mini predstavo" in se prevesijo v klovnovstvo.

- Skatološki humor.¹⁵ Z omembo te humorne zvrsti še enkrat zadenemo šaljenje z iztrebki. Zato imamo tak humor za prostaški. So ljudje, ki posebno ljubijo tak humor. Nekateri so k njemu bolešno nagnjeni. Patološko stanje je namreč tako imenovana koprofalija.¹⁶ Seveda koprofalija ni nujno šaljiva in še manj je duhovita. Smo pa že omenjali šale na račun človekovih izločanj; med temi niso le blato ali seč, marveč tudi slina in znoj.

- Skeptičen humor.¹⁷ Skepsa je opreznost v trditvah ali stališčih. Tisto, kar se morda kaže kot resnica in še zlasti tisto, kar na resničnosti insistira, pri skeptičnem človeku izziva dvom. Zavrača celo kako zanesljivost in ima celo do povsem jasnih zadev določeno distanco. V humoristični drži pa se dvom popestri s kako duhovito relativizacijo. Lahko pa se dvom sploh uveljavi na račun prav resnih in morda celo resničnih zadev. Šale te vrste so seveda lahko sprevrčanje in so prav v tem smešne.

- Suh humor. S takim nazivom označujemo šale, ki naj bi (domnevno) izključevale osebno prizadetost. Bile naj bi daleč od čustvene ali emotivne konotacije oziroma primesi. Včasih je tak humor smešen prav zato, ker nekako, naj rečemo, suhoparno, celo pusto ali dolgočasno kaj sporoča in se kaže, kot da smeha ne pričakuje. Ravno v tem je tak humor lahko smešen.

¹⁴ Obscenost (iz lat. *ob-sc(a)enus*, nečist, umazan, nesramen, nespodoben) je opolzkest, nespodobnost.

¹⁵ Koren pojma je v gr. skor (oziroma scat), s čemer so poimenovani izločki, posebej blato in seč.

¹⁶ Korpomagija (iz gr. *kopros*, blato, iztrebki in *lalia*, govorjenje, blebetanje, "nakladanje") je uživaško uporabljane vulgarnih nazivov za iztrebke in tisto, kar je z njimi povezano.

¹⁷ Skepsa (gr. *skeptomai*, kar je nastalo iz *skopeo*, ogledovati, ozirati se. Stari Grki so s *skeptikoi* imenovali tiste, ki se obotavljajo sprejeti kako dokončno stališče, so tisti, ki prav tako neradi rečejo "da" kot "ne", je dvom kot načelno stališče, je nezaupanje in je kritično gledanje na kako stvar, zadevo ali osebo.

- Svatbeni humor. Šale okoli poroke, ženitev in možitev nas bržkone manj zabavajo, kot so zabavale prejšnje generacije. Ni več pravih svadt in nekateri se izogibajo zakonskega jarma, ki bi bil natančno evidentiran. Raje živijo na koruzi ali pa celo "kar tako". Tudi to je seveda vir šal in šegavosti. Skoraj vedno je imel svatbeni humor vsaj kako seksualno konotacijo. Še zlasti, ko je govoril o (ne)uspešni konsumaciji zakona. Posebno je rad cikal na predzakonska spolna razmerja, ki jih (uradna) morala ni odobraval.

- Telebanski humor. Bržkone je prav ta pri Slovencih posebno v časteh. Telebani, omejeni, nerodni in neuglajeni ljudje so seveda "oni drugi". Vedejo se neprimerno. Seveda se znajo Slovenci ponorčevati tudi iz sebe. Temu je tako, če prav razumemo Butalce, akoprav k Butalcem mestni Slovenci raje prištevajo podeželske. Dokaj popularne šale o "Slovcu Hasi in Slovcu Sulji" lahko prištevamo k telebanskemu humorju.

- Zdrav humor. Ta vrsta humorja se nam je zapisala nazadnje, ker smo šli po abecedi. Ni pa manj pomemben. Vsi vemo, kaj je in morda ga prav zato težko opredelimo. Bil bi naj spodbuden ohrabrujoč in potisnil naj bi naše tegobe, težave in nesreče na raven slučajnosti. Za tak humor so primerni optimistično razpoloženi ljudje, ki enak optimizem od drugih pričakujejo. Zdravemu humorju bi lahko rekli veder humor.

Še zdaleč nismo izčrpali vseh vrst šaljivosti, ki jih je moč uvrstiti v raznovrstne zvrsti. Morda bi kazalo k omenjenemu dodati še

- aluzijo¹⁸ kot duhovito v humornem tonu izrečeno, pa vendar prikrito omenjanje kake zadeve, vendar dovolj jasno, da namigovanje doseže vsaj obrobno resničnost. To je mogoče delati, ko aludiramo na kake očitne slabosti in nedovoljenosti kot tudi na karanje neprimerne vedenja ali postopanja.

Omenili smo že, da je možno šaliti se tudi s sliko, kar je karikatura. Morda nam kaže dodati, da je to izvedljivo tudi s pesmijo. Nemalo je popevk, ki so v bistvu humor. Še posebej se pojejo kake zbadljivke, radi imamo igrive pesmi. Tudi tiste, ki so otrokom primerne, so lahko duhovite. Vse humorne zvrsti so lahko v petju zastopane.

Šegavost, nagnjenost k humorju in hecanje imamo lahko za obeležje *karakterja*.¹⁹ To pa je tisto, kar označuje človeka kot posameznika, nosilca določenih lastnosti, še posebej pozitivnih. To bi naj torej bila človekova narava z razvidnimi in izrazitimi potezami, ki določajo človeka kot osebnost. "To je karakter!" rečemo ali vzklknemo in mislimo na osebo, ki se ravna po dobrih načelih in upošteva splošno priznane vrednote.

a) So pa že zdavnaj domislili pomen karakterija in rekli: značaj je človeku usoda ...²⁰ V grščini se je to glasilo: *ethos anthropo daimon*. *Ethos* je domovanje, je dom in je bivanje. V abstraktnem smislu je to človekovo notranje bivališče, je

¹⁸ Aluzija (iz lat. *alludo*, *lusi*, *lusum*, igraje se bližati, nagajivo se šaliti, ljubkati se) je namig, namigovanje, delna najava v pomenjenju.

¹⁹ Karakter (iz gr. *charasso*, *vdolbat*, *vrezati*, ter tako: *karakter*, kar je vrezano, vkopano, vdolbljeno) slovensko prevajamo kot "značaj".

²⁰ Izrek pripisujemo Heraklitu (*Heraikleitos*, 545-480 pred našim štetjem), filozofu iz Efeza. V ognju je videl osnovno bistvo stvari in učil je o tem, da vse teče.

duševno stanje in temu bi danes rekli kar etičnost. Daimon pa je splošen naziv za polbožanstvo ali celo božanstvo, vsekakor je to strašno bitje, kar je lat. deus in to je bog.²¹ Seveda so z demonom označevali tudi hudiča. Za demone so imeli lahko tudi duše pokojnikov. Vsekakor pa tu mislimo na človekov notranji navdih, kar so Latinci imeli za genij.²² Z genijem pa označujemo tudi najvišjo stopnjo človekove ustvarjalnosti in ji rečemo genialnost, kar je izvorna ustvarjalna sposobnost, ki sloni na izrabi izjemnih človekovih sposobnosti.

b) Še malo potrpljenja in to bomo povezali s humorjem, pojmovanim v dvojnosti:

- kot temperament,²³ kar so lastnosti, ki človeka individualizirajo glede na način reagiranja na izzive okolja,

- kot sposobnost za duhovičenje, šegavost in šalo.

Povezava torej je. Humorji so štirje: sangvinični, kolerični, flegmatični in melanholični.²⁴ Morda ni povsem določene razmejitve in ni "čistih tipov" značaja. Nekateri so poudarjeni, drugi med seboj pomešani.

Ni pa humorja v drugem smislu, če se s tako ali drugače označenimi karakternimi tipi ne poveže.

c) Šegavost je torej obeležje in sposobnost določene vrste ljudi. Nekaterim je kar vse smešno. "Difficile est satiram non scribere!" je izjavil rimski pesnik Juvanel (ok. 60 - ok. 140), ki je v svojih Satirah bičal izprijenosti svojega časa. Marsikatera od njih je ostala in je splošna človeška lastnost. Naš Frane Milčinski Ježek (1914-1988), ki je bil tudi satirik in vsekakor najzlahtnejši slovenski humorist, pa je povedal: "Smešna je v glavnem le kompenzacija za našo melanhonijo". Tako nas je napotil k vedenju, kaj je pravi humorist (po značaju): v osnovi je žalosten. Žalosten je, ker so resne zadeve neresne...

Ko pripišemo določenim ljudem nagnjenost k šegavosti, sposobnost gledanja na vsako stvar s šaljive plati, lahko govorimo o humoristični drži. Ima prav gotovo zelo različne značajske (karakterne) zasnove, vendar bi morda smeli reči, da je nagnjenost k humorju posebna vrsta človekove pokončnosti. V njej je neuklonljivost izrazita in resnicoljubnost poudarjena. Seveda bomo našeli tudi humoristične zvrsti, ki to niso. Vsaka človeška drža ima lahko pozitivno ali pa negativno konotacijo. Iz zdravega humorja veje optimizem. Seveda je, šaljivo povedano, optimizem preverjeni pesimizem. Morda smemo reči, da gre pri humorni drži za izviren človekov položaj. Človek je tudi homo ridens, smejoči se

²¹ Za prevod grškega reka se zahvaljujem Jožetu Kastelicu in njegovi objavi "Heraklit in Aristotel (1)" v *Književnih listih*, Delo, Ljubljana, 20. januarja 1994, str. 14

²² Lat. genius, i, m, duh zaščitnik, ki spremlja človeka skozi življenje in deli z njim radost in trpljenje.

²³ Lat. temperamentum, i, prava mera, umerjenost, prava razporeditev in tako: razpoloženje.

²⁴ Sangviničen (iz. lat. sanguen, sanguinis, kri) je vročekrven in hkrati živahen človek. Koleričen (iz gr. chole, žolč, gnev, jeza, srd, bes) je vzraščljiv in vzburljiv človek, tako rekoč: jeznoritež. Flegmatičen (iz gr. phlegma, plamen, ki tli) je hladnokrven in ravnodušen človek. Melanholičen (iz. gr. omenjenega chole in atributa melan, črn, temne barve, mrk, mračen) je otožen človek, sanjarsko razpoložen, mračen in mrk.

človek, nagnjen k igri in neresnostim. V tem iščemo človekovo avtentičnost,²⁵ kar bi slovenili kot pristnost in prepričljivost. V tej resničnosti in nezlaganosti pa je neposrednost brez sprenevedanja. Rekli bi tudi nepotvorjenost. Če je humor tak, ga imamo lahko za nekaj izvirno človeškega. Seveda je človek igralec in sprenevedalec, želi dokazati, da je, kar ni, in da ni, kar je. V tem je splošna človekova neavtentičnost. Iz nje se more in zmore človek, ko se šali, izkopati. Vsaj za prave humoriste naj bi to veljalo.

Sicer pa, ker je človek le redko avtentičen, lahko laže gleda na resnost in resnobo z humornostjo. V humorni drži je, če naj bi bila učinkovita in dovolj izpovedna, vedno tudi nekaj pristnosti. Šaljivec, kolofoktar, humorist se mora, če naj bi njegova šegavost imela učinek in zadevala bistvo zadev, iz katerih "vice poka", gibati, naj tako rečemo, na ničelni točki. Tako je v sami osi vrtenja. Taka pozicija je prej ko slej razbremenila človekove neavtentičnosti. Ni več izmišljene in zamišljene zaverovanosti v stvarnost kot družbeni in kulturni konstrukt. Mnoge zagotovitvenosti s humorjem in skozi humor odpadejo ali pa se vsaj zamajejo.

č) V tej drži je (pravi) humorist nevaren. Politični in drugi režimi, ki so zaverovani v svoj prav kot edini možen in tako proizvajajo enoumje, so vselej prave humoriste preganjali. Svoj čas se je tudi pri nas govorilo: "Ta šala pa prinaša šest mesecev..." Seveda se je pri tem mislilo na dolžino zaporne kazni. Jean Genet (1910-1986), izreden stilist, ki je bil moralist, akoprav so mu mnogi prisojali pomanjkanje morale, je napisal avangardno dramo "Služkinje" in pri tem menda izjavil: "J'aime les Grecs parcequ'ils sont reussi a se foutre de la gueule de leurs dieux", kar bi prevedli: "Grke ljubim, ker so uspeli požvižgati se na gobec svojih bogov". To pa pomeni, da jim je bilo malo mar, kaj vse bogovi gobezdajo. Jih torej niso resno jemali. Prav zato smemo reči, da je visoka helenska kultura nastopila šele z Aristofahovimi (živel ok. 445-385 pred našim štetjem) komedijami in ne s tragedijami, za katere morda kdo sodi, da so prvovrsten grški umotvor. Le izjemni in po svoje genialni ljudje so se v času prevladovanja mitologije in splošne privrženosti obredju, prežetem z vero, ki sta jo varovali tradicija in oblast, upali o svetih stvareh šaliti. To velja seveda še bolj za oblastnike, veljake in različne avtoritete, ki so svojo oblast in sebe posvetili. Smeli bi reči, da prav smešenje nedotakljivih veličin vzpostavlja enakost med ljudmi, je torej zasnova demokratične miselnosti.

d) Smeh je potemtakem osvobajal. Bil je odpor in upor zopet domnevne in namišljene izjemnosti. Seveda človekova pot v kako balkansko klanje ni imela za cestno ograjo smešnosti takega početja. Morda bi lahko prav smeh pripomogel, da si skozi neresnost pogledajo resno v obraz. Grozoviteži seveda ne poznajo šale. ("Vrag je šalo 'zel", so rekli moji Kostelci, ko so zaradi nenarejene resnosti kot nadzora nad ugovarjanjem zapovedovali odstraniti šaljivo plat dogajanja.)

V dvorani medicinske fakultete v Teheranu (ki je seveda v Iranu) so izobesili razglas: Prepovedano je smejeti se! Iran, ki naj bi šel skozi islamsko revolucijo kot

²⁵ *Avtentičnost* (iz gr. *auth-entes*, kar je izpeljanka iz *auto-entes*, je začetnikom vzročnik, izviršitelj in tako: nespornega porekla, pa tudi: v skladu z dejstvi, torej: verodostojen, zanesljiv. Glej: *Identiteta* (1993), str. 111, *Antropologija* (1987), str. 22-23.

obnovo in zatrditev verske vneme in religioznega enoumja, hoče, da bi ga resno jemali. Veselost nad to vzvišenostjo je prepovedana, šegavost je sumljiva in tisti, ki smeh proizvajajo, so ne le nezaželeni, marveč morajo biti odstranjeni. Sicer pa mnoge skrajnostne teologije vsevdilj trdijo, da ni sreča možna na Zemlji. Smeh pa je vsaj bežno dokazovanje, da ni vse tako grdo na "tem svetu". Zaman je torej iskati srečo umrljivemu človeku. Kdor pa se takim "resnicam" smeje, je večstransko sumljiv. Včasih so v tradicionalnem krščanstvu rekli, da pač živimo "v dolini solz". Solze pa so nekakšno nasprotje veselosti. Raj naj ima svojo ceno tudi v prepovedi smeha.

Ker smo nagnjeni k humoristični drži, naj nam bo dovoljeno sumiti v to, da zatiranje smeha ustvarja srečo. Poleg njegove (o)zdravilne vloge v smeri človekove pristnosti je očitno, da smeh prepovedujejo tisti, ki se bojijo avtentičnosti in gradijo na zlaganosti. S smehom padejo tenčice, ki resnico zakrivajo. Ni več odej, kril, lajbičev, životcev, hlač in drugih zagrinjal, ki so v svoji prisposodbi maske, za katerimi skrivamo sebe, dvomljivost svojih prepričanj in ideologij ter s katerimi zakrivamo pravo podobo oblastništva in vladanje človeka nad človekom.

Seveda mora biti humor, naj tako rečemo, dovolj sistematičen, da gre tako kot pri luščenju čebule narazen sloj za slojem domnevne celosti. V "resni šali" gre vselej za odkrivanje resnice. Pri tem pa, kot pri luščenju čebule ali strganju hrena, pridejo lahko solze v oči. Heci in šale so torej vrata, skozi katera se je moč približati osvobojanju z resnico, prav s tisto, ki zadeva humor.

Morda nam kaže naštetih še nekaj *literarnih* zvrsti, ki odražajo humorno držo. Ali pa jo presegajo. Pismen in peresa (ali pisalnega stroja) več človek je lahko umetnik skozi humor in s humorjem. Postane, kot bi rekli v Rimu (seveda starem), "Litterator sicut ioculator", torej pisatelj ali književnik, ki je šaljivec in pri tem še prebrisan.

Zaustavili se bomo pri najbolj pogostih in izpostavljenih oblikah ali, naj rečemo, figurah, literarnih upodobitvah, ki jih prištevamo k šaljenju, šegavosti in hkrati smešenju in porogljivosti.

a) Prav posebej imenitna figura je alegorija ali prisposodba. Je pa dobro upoštevati svarilo Jeana Cocteaua (1889-1963), velikega francoskega književnika:

*"Le premier homme qui a compare
une femme a une rose
avait du genie
avait du genie,
le second etait un imbecile".*

(Prvi človek, ki je žensko primerjal z rožo, je bil genialen, drugi (ki je to isto storil) pa je bil bedast). Upošteva je to opozorilo je treba upoštevati tako žensko kot rožo. Za humor so namreč privlačne ene in druge. Kar zadeva rožo, pa je treba dodati, da se v šali neprijetne stvari dajo povsem "rožnato" povedati. Temu bi Nemci rekli "Durch die Blume". Tako je tudi manj užaljenih.

b) Pa še o ezopovskem²⁶ jeziku nekaj. Gre za basni, ki so najbolj cenjene? Po katerih se gre ravnati? Z basnimi so se kopičile modrosti in pri tem brez žale ne gre. Ezopovščina, kar je pripisovanje človeških lastnosti živalim, je izjemno lahko šegava. Ko gre za to zvrst šaljenja, ne gre pozabiti za Jeana de La Fontainea (1621-1695), ki nam je pustil v premislek izjemno imenitne zgodbe. Morda je najimenitnejša njegova basen "Le Corbeau et le Renard" (Krokar in lisjak). Pove pa nam, da vsak prilizovalec živi na račun tistega, ki se poda v nevarnost poslušati ga ...) Pa še tisto basen naj omenimo, ki govori o bistvu svobode. "Le Loup et le Chien" (Volk in pes) je zgodba, ki nam pove, da je bolje živeti v koži volka, ki gladuje, kot psa, ki ima ovratnico in torej ni svoboden. Mnoge basni pa nam povedo, kako majhni trpijo zaradi neumnosti velikih. Tudi z učenimi traktati se to ne bi moglo tako plastično predstaviti, kot to La Fontaine stori v svojih basnih.

c) O satiri²⁷ smo že govorili. Satira je literarna zvrst, satirska drama je četrti del tako imenovane tetralogije (bile so štiri igre, tri tragedije in ena satirska igra, ki so dopolnjevale grški teater). Šaljivost satire presega v ostrosti in zabavljenosti. Polna je zbadljivosti in posmehovanja.

č) Ne moremo uiti pojmu porog, ki je očitno, neprikrito, nemalokrat celo grobo govorjenje ali izražanje mnenja. Je odklonilno stališče in včasih sega do tiste ravni, ko se nekemu zanika veljavnost in vrednost. V šali tudi porog postane bolj smešen kot žaljiv. Temu bi rekli *persiflaža*²⁸, kar je smešenje skozi duhovito govorjenje ali pisanje. Je tako rekoč v obilju besedi skrit posmeh. Takemu smešenju pa so izpostavljene osebe, ki veliko dajo nase, pa se tako vedenje prikaže z njegove manj resne plati. Prav tako bi sem sodila *burka*, kot norčavo obračunavanje s kako veličastvenostjo ali vzvišenostjo. Gre za razposajenost, ki najde komično ost in ne more vselej mimo grobe vsebine. Pravi mojster porogljivosti je bil Pietro Aretino (1492-1556). Ta si je res marsikaj upal. In mnogi so se ga bali. S svojo umetelnostjo je soustvarjal renesanso in njeno večjo duhovno sproščenost v odnosu do srednjeveške "resnosti". Aretino je bil tudi žurnalista, čemur bi po domače rekli novinar. Mnogi se novinarjev prav zaradi aretinovskega orožja bojijo.

Porog in porogljivost so nekateri ljudje, ki so menili, da morajo varovati svojo "last", imeli razlog za maščevanje, ki ni bilo več le verbalno. Užaljeni v "časti" so tudi klicali porogljivce na duel ali dvoboj. Čast se je prala s krvjo. Danes jo pogosto perejo po sodiščih.

Seveda se je dala tudi tako resna stvar, kot je bil dvoboj smešiti. Rad se spomnim Saint-Beuvea (Charles-Augustin Sainte-Beuve, 1804-1869), vodilnega literarnega kritika svoje dobe. Leta 1830 (in sicer 20. septembra) se je dvobojeval tako, da je imel v eni roki pištolo in v drugi dežnik ali marelo. Tvegati je, da ga bo nasprot-

²⁶ Ezop (Aisopos) je utemeljitelj basni. Basen pa je poučna pripoved, v katerih praviloma nastopajo posebjene živali, ki se vedejo po človeško, ali celo nežive stvari. Ezop je bil menda suženj na otoku Samos v 6. stoletju pred našim štetjem.

²⁷ Za satiro (iz imena grškega božanstva Satira, kar je bil bahovski demon, razkuštranih las, topega nosu, malce navzgor privedignjenega, priostrenih ušes, s konjskim ali kozjim repom. Tako je satyrikos, satirski in s tem norčav, pa tudi porogljiv.

²⁸ Iz fr. *persifler*, rogati se, kar pa se veže za latinski glagol *sibilo* i, *sikati*, *pisikati*, *izžvižgavati*.

nik ubil, ni pa, naj se pošalimo, mogel tvegati, da bo moker. Raje je bil ubit kot prehlajen in mučen s kašljem in kihanjem.

d) Posebna zvrst duhovičenja so aforizmi²⁹ kar so, kar se da na kratko povedano, sentence kot misli, modrosti, nazori, nasveti in tisto, čemu rečemo nekolikanj starinsko prislovica. Jedrnate življenjske modrosti so lahko tudi aforizmi, čeprav jim seveda smemo reči tudi pregovor, rek. Aforizem naj bi bil le en stavek, v katerem je zgoščeno povedano, za kar bi sicer bilo potrebno veliko več. Mora pa biti aforizem duhovit in njegova humorna plat je pravzaprav njegova sporočilna vrednost. Imel naj bi v sebi kak moralni nauk in bičal naj bi človeške slabosti in nedovoljnosti, prepiral naj bi se z moralno napačnimi stališči. Aforizem je torej v bistvu nekakšna moralna drža boljšega človeka, ki zapaža slabosti drugih. V tem optimalnem zasegu pa je vsekakor zahteven način sporočanja.

c) Posebna zvrst smešenja je parodija,³⁰ kar je dobilo pomen "norčevati se". Pri parodiji gre za porogljivost, ko se sicer resne zadeve obravnavajo na posmehljiv način. Tako to postane "fuš", ko se "nova pesem" zapoje drugače, kot je pravilno. So pa parodije močno različne:

- lahko so dobronamerne in imajo namen le korigirati, popravljati; tisto, kar so drugi "zapeli"; na šegav način skuša znova peti z besedilom, ki naj bi bilo bližje resnici;

- so pogosto maščevalne in sodijo v kategorije vendette, kar je povračilni ukrep, lahko zelo okruten, zaradi domnevne ali dejanske žalitve ali povzročene škode (tudi krvno maščevanje je vendetta);

- posebno so kreativne, ko razveljavljajo že obstoječe besedilo in ga nadomestijo z drugačnim, domnevno boljšim.

b) Naj omenimo še paskvilo,³¹ kar je (literarni) sestavek, v katerem se kaka oseba sramoti na (domnevno" duhovit način. Tak sramotilni spis je lahko zoprn, odbijajoč in naj bi prizadetega spravil v zadrego. Spis je vsekakor maščevalen (že omenjena vendetta), nemalokrat je nekolikanj svetohlinski; v kaki posamičnosti je neverjeten. To je pogost način obračunavanja z nasprotniki, zlasti v politiki. Paskvilant ali pisec paskvile je zajedljiv, popadljiv in ni vselej do svoje žrtve pravičen. Naj bi pa bil vsaj malo smešen.

c) Presežek šegavosti in šaljivosti imamo za sarkazem,³² kar je dejansko "ostro strganje". Bilo bi to naj ironično, posmehljivo in zaničljivo izražanje. Je tudi jedko posmehljiva pripomba. Praviloma je negativna in poniževalna za tistega, ki vodi

²⁹ Aforizem (iz gr. *aphorismos* iz glagola *aphorizo*, oddeliti, omejiti, ločiti, določiti, opredeliti, izključiti in še kak pomen) je na kratko povedana sentence.

³⁰ Naduse je zanimiv izvor tega pojma. Gr. *parodeo* pomeni pesem peti na napačen način, kar bi v pogovorni slovensščini rekli fušati (ima pa "fuš" še mnoge druge pomenne).

³¹ Ital. *pasquillo* je deminutiv ali manjšalnica od besede *pasquino*. *Pasquino* pa so rekli okrušenemu delu (fragmentu) starega kipa, ki je bil izkopen leta 1501 v Rimu in postavljen na Piazzá Navona. Tam pa je bival kardinal Garaffa. Ime je izmislil lokalni duhovitež, ki ga nekateri prištevajo k učiteljem in drugi h krojačem, spet nekateri menijo, da je bil čevljar in so taki, ki trdijo, da je bil brivec...

³² Iz fr. *sarcasme*, kar je prišlo iz lat. *sarcasmus*, kar pa je polatinjenje gr. *sarkasmos*, ta pa se veča za dokaj nenavaden pojem s korenomo *sarx*, *sarkos*, to pa pomeni meso. Sarkizo ali sarkazo pa je Grkom pomenilo "strgati meso s kože".

glavno besedo in mu kdo s sarkazom ugovarja. Kristina, vdova, ki je bila naslednica Milanskega vojvodstva (kot rešemo majhni državi v severni Italiji), ki ji je Henrik VIII (1509-1547) angleški kralj, ponudil roko in jo torej zaprosil, naj mu bo soproga, je kralja zavrnila s sarkastično pripombo: "Če bi (slučajno) imela dve glavi, bi mu ena bila na uslugo". To je seveda aluzija na Henrikove razvade, da je rad naglo ovdovel in si iskal novo ženo, potem ko je prejšnjo skrajšal za glavo.

č) Stopnjevanje sarkazma je sardoničnost.³³ Ta se praviloma veže za določeno vrsto nasmeha. Ta je porogljiv, zlobno ironičen. Sardonski smeh je prezirljiv. Je pa to lahko celo bolezenski krč smejalnih mišic (seveda okoli ust) in je tako rekoč patološko stanje. V taki razlagi pa se tistemu, ki sardonično drugega zaničuje, lahko razlaga z nehotenostjo...

LITERATURA

- Južnič Stane. (1993). Identiteta. Književna zbirka Teorija in praksa. FDV Ljubljana
Južnič Stane. (1987). Antropologija. DZS, Ljubljana.

³³ Fr. *sardonique* iz gr. *sardonise*, kar pa je nastalo kot pridevniška označba otoka Sardo in tako so Grki rekli Sloveniji.